This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

SAKRALNI PROSTOR KAO PAMĆENJE I MORALNI KOREKTIV POVIJESTI

Mirela Šušić

Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku
msusic@unizd.hr

UDK 821.163.42.09Aralica, I.-31
https://doi.org/10.34075/cs.61.3.5
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2026

Sažetak

Rad istražuje sakralni prostor u romanu Knjiga gorkog prijekora Ivana Aralice s ciljem utvrđivanja njegove uloge u oblikovanju relikvijskoga pamćenja, identiteta zajednice i etičke prosudbe povijesti. Primjenjuje se interpretativno-analitičko čitanje utemeljeno na teoriji kulturnoga pamćenja, književnoteorijskom razumijevanju prostora i književnopovijesnim tumačenjima novopovijesnoga romana. Analiza pokazuje da zadarske crkve, kult sv. Šimuna i motiv zavjetnoga dara nisu povijesna kulisa, već mjesta na kojima se politička povijest izlaže mjeri savjesti, krivnje, pokore i nade. Sakralno povezuje lokalni identitet Zadra s kršćanskim razumijevanjem pamćenja i relativizira samodostatnost zemaljske vlasti. Zaključuje se da Araličin roman posredstvom sakralnoga prostora oblikuje povijest kao obvezu.

Ključne riječi: *Ivan Aralica; sakralni prostor; sv. Šimun; pamćenje; savjest*

Uvod

Roman *Knjiga gorkog prijekora* Ivana Aralice smješten je u srednjovjekovni Zadar i u povijesni okvir mletačke opsade, ali se njegova književna složenost ne iscrpljuje ni u rekonstrukciji povijesnoga događaja ni u oblikovanju političke analogije. Prostor grada, likovi koji u njemu djeluju i povijesna građa koju roman upotrebljava otvaraju šire pitanje: može li se povijest razumjeti bez moralnoga pamćenja? U tom je pitanju sakralna dimenzija romana osobito važna. Crkveni prostori, relikvije, svetački kultovi, zavjeti i pobožni čini u Araličinu romanu nisu rubni znakovi epohe, nego mjesta na kojima se povijesni činovi izlažu prosudbi koja nadilazi neposrednu političku korist.

Takvo polazište omogućuje da se rasvijetli kompleksnost ovog romana, jer se književni tekst čita u dodiru s teologiji srodnim

humanističkim pitanjima: odnosom svetoga i povijesnoga, memorije i identiteta, vlasti i savjesti, krivnje i pokore, lokalne pobožnosti i šireg kršćanskoga horizonta. U Araličinu romanu sakralni prostor funkcionira kao kulturni i moralni instrument koji povijest čini zahtjevnijom: ono što se u političkom poretku može opravdati nužnošću, u sakralnom se prostoru vraća kao pitanje odgovornosti.

Dosadašnja književnokritička i književnopovijesna čitanja Araličina romana uglavnom su se usmjeravala prema njegovu mjestu u suvremenoj hrvatskoj prozi, prema modelu novopovijesnoga romana te prema odnosu književnosti, historiografije i nacionalnoga pamćenja.[1] S druge strane, povijesni okvir romana, osobito srednjovjekovni Zadar, mletačka opsada, anžuvinsko-mletački prijepori i kulturnopovijesno značenje škrinje sv. Šimuna, upućuje i na potrebu oslonca na historiografsku i umjetničkopovijesnu literaturu.[2] Stoga se ovaj rad nastavlja na postojeća književnopovijesna i historiografska istraživanja, pri čemu naglasak premješta na sakralni prostor, relikvijsko pamćenje i moralnu funkciju svetoga u romanesknom oblikovanju povijesti.

U radu se istražuje sakralni prostor u Araličinoj *Knjizi gorkog prijekora*, ponajprije u vezi s motivom sv. Šimuna, zadarskim crkvama, zavjetnim darom i likom Elizabete Kotromanić. U središtu je analize način na koji sakralni sloj romana preoblikuje i produbljuje njegovo čitanje, dok karakterizacija likova sama po sebi ostaje izvan fokusa. U tom se sloju Zadar, uz obilježja napadnutoga grada i povijesnoga prostora pamćenja, pojavljuje kao zajednica koja vlastitu prošlost razumije kroz crkvene prostore i znakove svetosti. Stoga se u radu polazi od teze da sakralni prostor u romanu dje-

---

1 Usp. Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2004.; Krešimir Nemec, *Povijest hrvatskog romana III: od 1945. do 2000.*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., 263; Krešimir Nemec, Ivan Aralica i model nove historiografske fikcije, *Zadarska smotra* 69 (2020.) 1-3, 11-16; Tatjana Jukić, Priče iz davnine: hrvatska historiografska metafikcija?, u: Vladimir Biti i Nenad Ivić (ur.), *Prošla sadašnjost: znakovi povijesti u Hrvatskoj*, Naklada MD, Zagreb, 2003., 128-157; Antun Pavešković, Roman prijekora ili prijekor romana, *Forum* 33 (1994.) 9-10, 751-755; Ivica Matičević, Gavranovi koji prate vojsku, u: Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., 423-432.

2 Usp. Nada Klaić – Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1976.; Miroslav Kurelac – Damir Karbić, Ljetopis Obsidionis Iadrensis libri duo, njegovo historiografsko i povijesno značenje, u: Branimir Glavičić i Vladimir Vratović (prir.), *Opsada Zadra = Obsidio Iadrensis*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2007., 3-20; Sandra Begonja, Srednjovjekovno djelo Obsidio Iadrensis / Opsada Zadra kao povijesni izvor za prikaz vojnopomorske moći Venecije u 14. stoljeću, *Povijesni prilozi* 47 (2014.), 81-141.

luje kao mjesto pamćenja, kao korektiv političke samodostatnosti i kao prostor u kojem se osobne i kolektivne odluke pretvaraju u moralnu obvezu.

Metodološki se rad oslanja na interpretativno-analitičko čitanje romana, uz oslonac na teoriju kulturnoga pamćenja, književnoteorijsko razumijevanje prostora i književnopovijesna tumačenja novopovijesnoga romana. Pritom roman nije sveden na povijesni izvor; polazi se od toga da književnost povijesnu građu preoblikuje u pitanje. U Araličinu slučaju to je pitanje političko i etičko-duhovno: što zajednica pamti, tko ima pravo preoblikovati njezino pamćenje i kakva je vrijednost moći ako se ne suoči sa savješću?

1. Sakralni prostor kao mjesto književne i moralne interpretacije

U povijesnom romanu prostor često ima dvostruku ulogu: osigurava vjerodostojnost prikazanoga svijeta i oblikuje semantičku mrežu u kojoj se prepoznaju vrijednosti, sukobi i identiteti. Kod Aralice je ta druga uloga izrazito naglašena. Zadarske crkve nisu samo elementi srednjovjekovnoga ambijenta, kao što ni spominjanje svetaca, relikvija i zavjeta nije tek povijesna ornamentika. Sakralni prostor u romanu preusmjerava čitanje od događaja prema značenju događaja. On pita ne samo što se dogodilo, nego i što se tim događajem otkriva o čovjeku, vlasti, krivnji i zajednici.

Teorijski gledano, prostor u književnom djelu može se razumjeti kao organizator smisla, a ne samo kao pozornica radnje.[3] U Araličinu romanu sakralni prostor upravo tako djeluje: on sabire povijesno iskustvo, označuje granice dopuštenoga i uvodi perspektivu pred kojom se politička pragmatika pokazuje nedostatnom. U crkveni prostor ulaze vladari, vojskovođe, svećenici, građani, djeca i stranci, ali nitko od njih ne može taj prostor potpuno podrediti sebi. Crkva nije samo duhovni dom zajednice nego i mjesto pred kojim zajednica mora odgovoriti na pitanje vlastite istine.

U tom se smislu sakralni prostor razlikuje od prostora dvora, vojnoga logora ili vijećnice. Dvorski i politički prostori u romanu pripadaju logici koristi, pregovora, prijevare, lojalnosti i nadmetanja. Crkveni prostor, naprotiv, uvodi drukčiji poredak. On ne uklanja politiku, ali je premješta u obzor odgovornosti. Ondje gdje politički govor želi zatvoriti pitanje i proizvesti odluku, sakralni prostor otva-

[3] Usp. Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., 204-206.

ra pitanje savjesti. U njemu se moć ne mjeri samo uspjehom nego i teretom posljedica.

Takvo čitanje ne znači da Aralica sakralno prikazuje idilično ili sentimentalno. Naprotiv, sakralni se prostor u romanu nalazi usred povijesne drame. On je izložen pritisku rata, promjenama vlasti i ljudskim slabostima. Upravo zato ima snažnu ulogu: usred povijesti čuva dimenziju koja se ne može potpuno svesti na interes. Crkva razotkriva povijest i postaje mjesto istinitijega pogleda na svijet.

Ovdje je korisno podsjetiti na kršćansko razumijevanje svetosti ne kao izdvajanja iz povijesti, nego kao načina na koji se povijest otvara Bogu. Svetac u kršćanskoj tradiciji nije mitska figura koja zamjenjuje povijesnu stvarnost, nego svjedok drukčijega poretka vrijednosti. Drugi vatikanski sabor naglašava da spomen svetih potiče vjernike na traženje budućega grada i ujedno pokazuje siguran put prema Kristu.[4] U Araličinu romanu kult sv. Šimuna dobiva upravo takvu književnu funkciju: on ne briše rat, prijepor i političku neizvjesnost, ali ih smješta u širi horizont smisla.

2. Sv. Šimun, relikvijsko pamćenje i crkveno-kulturni identitet Zadra

Motiv sv. Šimuna središnji je znak sakralnoga pamćenja u romanu. Šimun Bogoprimac, u kršćanskoj predaji često prikazan kao starac, pravedan i bogobojazan čovjek iz Lukina evanđelja, u Djetetu prepoznaje obećanoga Spasitelja te, primivši ga u naručje, izgovara hvalospjev koji potvrđuje ispunjenje Božjega obećanja[5] – u zadarskoj se tradiciji povezuje s relikvijom, hodočasničkom pobožnošću i snažnim urbanim identitetom. Aralica taj motiv ne upotrebljava samo kao povijesni podatak. On ga uvodi kao znak kontinuiteta, kao mjesto gdje se biblijsko vrijeme, srednjovjekovna pobožnost i sudbina grada međusobno prožimaju.

Relikvija u takvu čitanju nije puki predmet. Ona je materijalizirano pamćenje, ali i znak vjere u prisutnost svetoga unutar povijesnoga prostora. U katoličkoj tradiciji relikvija pripada pobožnosti koja tijelo, mjesto i spomen ne odvaja od duhovnoga značenja. Ona podsjeća da se vjera ne događa samo u apstraktnoj misli nego i u dodiru, gledanju, hodočašću, darivanju i očuvanju:

---

[4] Usp. Drugi vatikanski sabor, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi*, u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 50.

[5] Usp. Lk 2, 25-35.

„Bila je to crkva pred kojom je Elizabeta u dva navrata vidjela veću skupinu žena. Sad pred njom nije bilo nikoga. Štoviše, portal joj je bio zatvoren. […]

»Nađi, dušo babina, malo vremena da te baka odvede svetom Šimi. Da klekneš kraj njega, da dotakneš tijelo njegovo, da te baba zavjetuje, da mi te sačuva u ovom ratu, da baba dočeka tvoje svatove i svoje praunuče, pa da zaklopi oči!« […]

Uto je Vučina Matafar otvorio vrata, propustio Križana i njegovu babu, a kad je prepoznao Peregrina i uz njega banovu kćer, rekao im je neka slobodno uđu, ako do sada nisu imali priliku i ako sada žele razgledati crkvu.“[6]

Kada se u romanu govori o sv. Šimunu, tada se ne govori samo o zaštitniku grada, nego i o načinu na koji zajednica svoj identitet veže uz svetost koja prethodi pojedinačnim političkim promjenama.

Povijesna škrinja sv. Šimuna, koju je u 14. stoljeću naručila kraljica Elizabeta Kotromanić, jedna je od najvažnijih točaka u kojoj se susreću umjetnost, pobožnost i politika. Nikola Jakšić ističe da je riječ o reprezentativnoj umjetnini hrvatskoga *Trecenta* nastaloj u Zadru, gradu koji je u 14. stoljeću bio u žarištu anžuvinske politike i mletačko-ugarskih sukoba.[7] Time se potvrđuje ono što Aralica književno razvija: sakralni predmet nije odvojen od političke povijesti, ali je i ne iscrpljuje. Škrinja je istodobno zavjetni dar, umjetničko djelo, politički znak i trajni memorijski predmet.

U romanu je osobito važno to što kult sv. Šimuna ne pripada samo elitama. On povezuje različite slojeve grada: crkvenu vlast, političku zajednicu, građane, donatore, majstore i one koji se u nevolji obraćaju svecu:

„Toga popodneva, kad je šetnja gradom, zbog kišna dana, zamijenjena učenjem, Elizabeta je od svog učitelja o svetom Šimunu Bogoprimcu saznala sve što je valjalo znati. Nakon te poduke Križanov joj se zavjet učinio važnim ne samo za njega i one koji su se kao i on zavjetovali, nego i za sve majke, bake i snahe ovoga grada koje su strepjele nad lošim i dobrim strijelcima, što svoje grudi izlažu na bedemima ovoga grada.“[8]

Time se oblikuje zajednički prostor značenja. Grad se ne prepoznaje samo po zidinama, trgovima i političkim savezima, nego i po svetom tijelu koje čuva, po pričama koje oko njega nastaju i po zavjetima koji ga trajno vežu uz kršćansku memoriju. Takva memo-

6 Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, Znanje, Zagreb, 1994., 182-183.

7 Nikola Jakšić, Od hagiografskog obrasca do političkog elaborata - škrinja Sv. Šimuna, zadarska arca d'oro, *Ars Adriatica* 4 (2014.), 95-124.

8 Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, Znanje, Zagreb, 1994., 184.

rija nije neutralna. Ona od zajednice traži da svoju prošlost ne pamti samo kao niz uspjeha i poraza, nego i kao niz moralnih izbora.

Upravo se ovdje može govoriti o relikvijskom pamćenju. Pojam relikvijskoga pamćenja u ovom se radu ne rabi kao ustaljena terminološka oznaka, već kao interpretativni naziv za oblik zajedničkoga pamćenja u kojem relikvija, relikvijar, crkveni prostor i zavjetni čin postaju nositelji duhovnoga, kulturnoga i povijesnoga značenja. Ono, dakle, ne obuhvaća samo čuvanje ostataka sveca, nego i način na koji materijalni predmet čuva i prenosi zajedničko sjećanje. Škrinja sv. Šimuna nije arhiv u modernom smislu riječi, ali ima arhivsku snagu: ona čuva zapise, slike, geste, darove i predaje. Marijana Kovačević u istraživanju prve monografske obrade škrinje upozorava na trajni istraživački interes koji taj predmet izaziva upravo zato što povezuje umjetničku, povijesnu i kulturnu dimenziju.[9] Araličin roman toj slojevitosti dodaje književnu dimenziju: škrinja i svetac postaju mjesta na kojima se povijest čita kao moralno naslijeđe.

Središnja je funkcija sakralnoga prostora u romanu borba protiv zaborava. Zaborav u Araličinu svijetu nije samo psihološki nedostatak. On je moralna opasnost. On omogućuje da se krivnja preimenuje u nužnost, izdaja u strategiju, patnja u kolateralnu posljedicu, a moć u jedino mjerilo povijesnoga smisla. Sakralni prostor tomu se opire zato što čuva tragove koje nije lako prilagoditi interesu.

Teorija kulturnoga pamćenja pomaže objasniti takvu funkciju. Jan Assmann razlikuje oblike pamćenja koji nadilaze osobno sjećanje i oblikuju identitet zajednice kroz tekstove, obrede, predmete i institucije.[10] Zadarske crkve, relikvija sv. Šimuna i zavjetni dar u Araličinu romanu upravo su takvi nositelji pamćenja. Oni ne pamte na način pojedinca, nego na način zajednice. Njihova snaga nije u tome što nude iscrpnu povijesnu dokumentaciju, nego u tome što čuvaju obvezu tumačenja.

Sakralni znak pritom djeluje drukčije od političkoga spomenika. Politički spomenik često želi potvrditi pobjedu, vlast ili službenu interpretaciju. Sakralni znak u romanu nije tako jednoznačan. On može biti povezan s moći, ali je uvijek otvoren i prema onome što moć nadilazi. Relikvija sv. Šimuna, crkveni prostor i zavjet ne pripadaju samo darovatelju, vladaru ili trenutačnoj vlasti. Oni pri-

[9] Marijana Kovačević, O prvoj monografskoj obradi škrinje svetog Šimuna u Zadru, *Ars Adriatica* 1 (2011.), 187-204.

[10] Usp. Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011., 6-8, 16, 38-42.

padaju i zajednici koja ih gleda, dodiruje, pamti i prenosi. Zato ih vlast ne može potpuno zatvoriti u vlastitu interpretaciju.

Ovdje se može govoriti o opomeni. Opomena nije isto što i optužba, iako može sadržavati optužujući ton. Ona je trajni poziv da se prošlost ne svede na korisnu priču. Araličin naslovni „prijekor" upravo se u sakralnom kontekstu može čitati kao oblik opomene: gorčina ne proizlazi samo iz povijesnoga poraza, nego iz spoznaje da su ljudske odluke ostavile trag pred kojim se ne može ostati ravnodušan.

Sakralni prostor pamti i zato što je usmjeren prema budućnosti. U njemu se prošlost čuva radi obraćenja pogleda. Kršćansko je pamćenje anamnetički čin: spomen koji obvezuje sadašnjost. U liturgijskom i pobožnom iskustvu spomen postaje prisutnost smisla koji traži odgovor. Araličin roman tu logiku prenosi na književnu razinu. Zadar pamti zato da bi se čitatelj pitao što zajednica danas čini sa svojim pamćenjem.

U dosadašnjim tumačenjima Araličin se Zadar pokazuje kao prostor političke borbe, pamćenja, otpora i identiteta. Sakralna perspektiva opravdano dopunjuje takva čitanja: Zadar je u *Knjizi gorkog prijekora* grad zidina i opsade, ali istodobno i grad crkava, svetaca, relikvija i zavjetnih značenja. Njegov identitet oblikuju odnosi prema Veneciji, Bosni i tadašnjoj anžuvinskoj ugarsko-hrvatskoj vlasti, kao i sveta mjesta koja čuvaju njegovu unutarnju sliku o sebi.

To je važno jer grad bez sakralnoga sloja ne bi imao istu moralnu dubinu. Politički Zadar može biti osvojen, izdan, razoren ili postati predmetom pregovora. Sakralni Zadar ostaje prostor u kojem se propituje značenje toga poraza ili izdaje za dušu zajednice. Zato se u romanu identitet grada ne smije svesti na obrambenu ili državnu kategoriju. Grad je i crkveno-kulturna zajednica, oblikovana obredima, spomenima, pobožnostima i svetim predmetima.

U tom smislu kult sv. Šimuna djeluje kao identitetska jezgra. On povezuje lokalno i univerzalno. Sv. Šimun u zadarskoj je tradiciji jedan od osobito štovanih zaštitničkih svetaca, a istodobno je biblijski lik povezan s događajem Kristova prikazanja u Hramu. Zadar preko njega nadilazi lokalnu samodostatnost i uključuje se u širu povijest spasenja. To je osobito važno za ovu interpretaciju kojom se želi povezati književnu analizu s teološkom osjetljivošću: lokalni identitet u romanu ne stoji nasuprot univerzalnom kršćanskom horizontu, već iz njega crpi dublje značenje.

Takva dinamika omogućuje da se Araličin roman ne čita samo kao tekst o prošlosti, nego i kao tekst o naravi zajednice. Zajednica nije samo skup stanovnika na istom prostoru. Ona je skup pamćenja, znakova i obveza. Ako izgubi sposobnost da vlastite znakove

tumači moralno, tada gubi i sposobnost da vlastitu povijest razumije kao odgovornost. Zadar u romanu zato nije važan samo zato što je povijesno ugrožen, nego zato što se preko njegove sakralne memorije ispituje što zajednicu čini zajednicom.

3. Zavjetni dar i Elizabeta Kotromanić: pobožnost, politika i pokora

Jedan od ključnih pojmova za razumijevanje sakralnoga sloja romana jest zavjet. Zavjet u kršćanskoj tradiciji pretpostavlja odnos čovjeka prema Bogu ili svetome posredniku, ali taj odnos nikada nije samo intiman. Zavjet ima javnu i memorijsku snagu jer on ostavlja trag, traži izvršenje i zajednici pokazuje da se pojedinačni čin ne iscrpljuje u trenutnoj namjeri. U romanu zavjetni dar povezuje osobnu želju, političku okolnost i potrebu da se čin upiše u prostor koji će ga nadživjeti.

Araličina upotreba motiva zavjeta osobito je važna jer razotkriva nejednoznačnost pobožnoga čina. Zavjetni dar može istodobno biti izraz zahvalnosti i vjere te pokušaj zaodijevanja povijesne krivnje ili političke koristi u sakralni oblik. Time se pobožnost ne negira, već se književno produbljuje. Aralica ne prikazuje sakralno kao čarobni prostor u kojem se krivnja automatski briše. Naprotiv, što je čin više upisan u sakralni prostor, to jače ostaje otvoreno pitanje njegove istine.

Lik Peregrina pritom ima posredničku ulogu. On pripada crkvenom obzoru, ali nije izvan politike. Njegov savjet o zavjetnom daru pokazuje da se srednjovjekovni svijet ne može jednostavno dijeliti na „sveto“ i „svjetovno“. U njemu crkveni činovi imaju političke posljedice, a politički čini traže sakralno opravdanje. Upravo zato roman postaje zanimljiv za teološko-kulturološko čitanje: on pokazuje kako se religijski jezik može pojaviti i kao autentična pobožnost i kao oblik političkoga posredovanja:

> „Slijedeći je, Peregrin se nije opirao niti je nagovarao da odustane, ali se jest pitao što on to pobogu, radi! Na što li njega neće sve navesti ova banova mudra i svojeglava luda, i na čudesan način plemenita kći, koja ga voli, koju i sam obožava? Čas mu se čini da je, služeći je, poučavajući je i slušajući je, daleko od cilja kojima kao svećenik mora služiti, a čas ima dojam da nijedan svećenik neće korisnije oploditi svoj trud za dobrobit crkve nego što će ga on oploditi odgajajući ovu djevojku.“[11]

[11] Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, Znanje, Zagreb, 1994., 158-159.

Peregrin nije samo usputni crkveni savjetnik nego osoba koja Stjepana uvodi u „mudrost i običaje svijeta“ te ga poučava kakav zavjetni dar valja donijeti u Zadar.[12] Za ovu je temu bitan upravo zavjetni dar koji se oblikuje unutar kulture u kojoj su pobožnost, javna čast, politika i memorija međusobno povezani. Ono što se daruje svecu istodobno se daruje gradu i povijesti.

U takvoj mreži zavjetni dar postaje znak napetosti. S jedne strane, on priznaje svetost i potrebu za zagovorom. S druge strane, on razotkriva svijest da ljudski činovi trebaju opravdanje koje nadilazi njihovu neposrednu korisnost. U romanu se zato ne može govoriti o zavjetu samo kao o lijepom običaju. Zavjet je opasan zato što čuva pamćenje. Tko zavjet upisuje u sakralni prostor, pristaje da se njegov čin jednoga dana čita i izvan njegove kontrole.

Odatle proizlazi i središnja moralna napetost romana. Politička vlast želi upravljati posljedicama svojih odluka, ali sakralni prostor te posljedice zadržava u obliku spomena. Dar, natpis, crkva, relikvija i predaja ne dopuštaju da povijest ostane samo u rukama pobjednika. Oni otvaraju mogućnost drukčijega čitanja: dar može istodobno biti izraz pobožnosti i trag nemira; ljepota umjetničkoga predmeta može prijepor učiniti vidljivijim; zavjet ne oslobađa od odgovornosti, nego je učvršćuje.

Elizabeta Kotromanić u romanu ne može se razumjeti samo kao povijesna figura ni samo kao književni lik povezan s procesom odrastanja. U kontekstu sakralnoga prostora ona se pokazuje i kao lik moralnoga pamćenja. Njezina povezanost sa Zadrom, zavjetnim darom i sv. Šimunom stvara složenu mrežu u kojoj se osobna emocija, dinastička politika i religijsko značenje neprestano dodiruju.

Povijesno gledano, Elizabeta je povezana s izradom škrinje sv. Šimuna, a umjetničkopovijesna istraživanja redovito ističu njezinu donatorsku ulogu i osobni pečat votivnoga dara.[13] Međutim, Aralica se ne zadržava na povijesnom podatku o Elizabeti kao kasnijoj kraljici i donatorici. Vraća se njezinoj dječjoj i djevojačkoj svijesti kako bi pokazao kako se njezin odnos prema svetom predmetu oblikuje prije povijesnoga čina koji će uslijediti. Time roman povijest ne objašnjava mehanički, nego povijesnom činu oblikuje unutarnju, književno uvjerljivu motivaciju.

Upravo je tu sakralni prostor presudan. Elizabeta u Zadru susreće rat, politiku i crkveni prostor u kojem se patnja pojedinca

[12] Usp. Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, Znanje, Zagreb, 1994., 65.

[13] Usp. Nikola Jakšić, Od hagiografskog obrasca do političkog elaborata - škrinja Sv. Šimuna, zadarska arca d'oro, 95-124.

i sudbina zajednice povezuju. Ulazak u crkvu Marije Velike označen je u romanu kao ulazak u povijest, ali taj se ulazak ne događa na bojnom polju ni u dvorani vlasti, nego u sakralnom prostoru.[14] Time Aralica mijenja uobičajenu sliku povijesne inicijacije. Povijest nije samo ono što se događa u sferi moći, nego i ono što se u čovjeku događa pred tuđom patnjom, pred molitvom, pred smrću i pred svetim znakom.

Elizabetina veza sa sakralnim prostorom zato se ne može svesti na pobožni dekor. Ona otvara pitanje kako se dječja neposrednost pretvara u moralno pamćenje. Ono što djevojčica vidi i osjeti u Zadru kasnije se vraća u obliku dara, zavjeta i potrebe da se nešto trajno upiše u grad. Ta veza nije jednostavna: dar ne poništava krivnju, a pobožnost ne briše povijesne prijepore. Ali upravo zato Elizabetin lik dobiva dubinu. Ona je istodobno bliska gradu i upletena u poretke moći koji tomu gradu nanose bol.

Tu se otvara i jedno od najvažnijih pitanja ovoga rada: može li sakralni čin preoblikovati odnos prema krivnji? Roman ne daje jednoznačan odgovor. On ne tvrdi da zavjetni dar automatski iskupljuje povijesnu nepravdu. No on pokazuje da bez sakralnoga pamćenja ne bi bilo ni prostora u kojem se ta nepravda može prepoznati kao moralni problem. Drugim riječima, sakralno ne jamči razrješenje, ali omogućuje da pitanje ostane otvoreno. A u povijesti koju vlast često želi zatvoriti, otvoreno pitanje može biti oblik istine.

Elizabeta je zato u ovom čitanju manje važna kao nositeljica dinastičke funkcije, a više kao lik koji pokazuje kako povijest ostavlja trag u savjesti. Ako se njezin kasniji zavjetni čin promatra samo kao politička donacija, gubi se književna napetost romana. Ako se promatra samo kao pobožnost, zanemaruje se povijesna težina u kojoj nastaje. Tek čitanjem kroz sakralni prostor vidi se da se u njoj spajaju dar, krivnja, sjećanje i želja da se traumatični susret s poviješću pretvori u trajni znak.

4. Crkva kao prostor savjesti i granice političke moći

Crkveni prostor u *Knjizi gorkog prijekora* može se tumačiti kao prostor savjesti. To ne znači da su svi koji u njega ulaze moralno čisti, nego da se u njemu jasnije vidi granica između političkoga opravdanja i moralne istine. U romanesknoj logici vlast se često služi jezikom nužnosti. Ona objašnjava, računa, pregovara, odgađa i

[14] Usp. Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, 183.

skriva. Sakralni prostor prekida tu samodostatnost jer podsjeća da se čovjekova djela ne mogu mjeriti samo uspjehom.

U tom je smislu važan prizor javnoga govora i otpora u crkvenom prostoru. Kada se politički ultimatum čita pred zajednicom, crkva nije samo mjesto okupljanja. Ona postaje prostor u kojem riječ dobiva težinu prisege, svjedočenja i odgovornosti. U takvu prostoru i dječji glas koji poziva na otpor[15] može postati više od privatne reakcije. On može razotkriti ono što politički govor pokušava ublažiti: da je pred zajednicom odluka koja nije samo pragmatična, nego i moralna.

Araličin roman time pokazuje da sakralni prostor ima korektivnu funkciju. On ne proizvodi jednostavne odgovore, ali onemogućuje jednostavno opravdanje. Vlast može reći da je nešto bilo potrebno, korisno ili neizbježno; sakralni prostor pita je li bilo pravedno, istinito i odgovorno. Ta se razlika ne može ukloniti. Ona je temelj književne snage romana jer povijest ne prikazuje kao hladan niz činjenica, nego kao dramu ljudske savjesti.

Ova se funkcija može dovesti u vezu s Araličinim širim novopovijesnim postupkom. U tumačenjima hrvatskoga novopovijesnog romana često se ističe da povijest u toj prozi više nije teleološki uređena priča o napretku, nego prostor stradanja, ponavljanja nasilja i egzistencijalne ugroženosti.[16] Međutim, u *Knjizi gorkog prijekora* negativna slika povijesti ne vodi potpunom nihilizmu. Sakralni prostor uvodi mjeru koja čuva smisao stradanja. Patnja se pamti bez idealizacije; krivnja se može izložiti pokori bez relativizacije; moć se ne demonizira, ali ostaje podložna savjesti.

Upravo zato je za ovaj roman važna razlika između pamćenja i opravdanja. Politički poredak često traži opravdanje vlastitih čina. Sakralni poredak u romanu traži pamćenje tih čina. Pamćenje nije uvijek utješno. Ono može biti neugodno, gorko i prijekorno. Ali upravo takvo pamćenje čuva mogućnost istine. Ako se zaboravi tko je trpio, tko je odlučivao, tko je šutio i tko je izdao, povijest se pretvara u materijal kojim upravlja jači. Sakralni prostor tomu se opire jer pamti i ono što bi politika radije prešutjela.

Sakralni prostor u romanu uvodi transcendenciju, ali transcendencija ne znači bijeg iz povijesti. Naprotiv, ona povijest produbljuje. Kada se ljudski čin promatra samo u političkom horizontu,

---

15 Usp. Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, 166.

16 Usp. Krešimir Nemec, *Povijest hrvatskog romana III: od 1945. do 2000.*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., 263; Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945. – 1990.*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., 107-108.

tada se njegova vrijednost najčešće mjeri ishodom. Ako je odluka donijela korist, skloni smo je opravdati; ako je donijela poraz, skloni smo je osuditi. Sakralna perspektiva mijenja mjerilo. Ona pita je li čin bio vjeran istini i dobru, neovisno o neposrednoj koristi.

To je posebno važno u romanu koji stalno pokazuje lomove vlasti. Politička moć u *Knjizi gorkog prijekora* nije stabilna, premda se često predstavlja kao odlučujuća. Mletački interesi, anžuvinska vlast, bosansko zaleđe, gradski otpor i osobne ambicije sudaraju se u prostoru u kojem nitko nema potpunu kontrolu. U takvu svijetu sakralni prostor uvodi jedinu vrstu trajnosti koja nije ovisna o ishodu rata ili pregovora. Svetac, relikvija i crkva ostaju kao znak da postoji mjera koja nije proizvedena političkom voljom.

Ta mjera ne ukida povijesnu odgovornost. Naprotiv, čini je strožom. Ako postoji nešto iznad koristi, tada se vlast ne može opravdati samo time da je bila uspješna. Ako postoji svetost, tada nasilje, izdaja i laž ne prestaju biti problem ni onda kada proizvode željeni rezultat. Araličin roman zato uz nemoć maloga čovjeka pred velikom poviješću razotkriva i nemoć velike povijesti pred savješću.

U tom smislu sakralni prostor ima izrazito kritičku funkciju. On ne služi opravdavanju postojećega poretka, nego njegovu ispitivanju. U crkvi se ne potvrđuje automatski ono što je vlast odlučila; u crkvi se pokazuje da vlast ne može biti posljednja riječ o čovjeku. To je razlog zbog kojega je ovaj roman važan i za suvremeno čitanje. U vremenu u kojem javni diskurs često svodi povijest na identitetsku upotrebu ili političku korist, Araličin sakralni sloj podsjeća da pamćenje bez savjesti postaje opasno.

Transcendencija u romanu, dakle, nije apstraktna ideja. Ona se očituje u konkretnim mjestima, predmetima i gestama: u crkvi, relikviji, zavjetu, molitvi, spomenu i osjećaju da ljudski činovi imaju posljedice koje nadilaze život pojedinca. To je književno vrlo važno jer se moralna pitanja ne iznose kao izvanjski komentar, nego se utjelovljuju u prostoru. Čitatelj ne dobiva samo pouku, nego ulazi u semantički prostor u kojem se pouka mora samostalno prepoznati.

Naslov romana upućuje na prijekor, koji u ovom kontekstu obuhvaća i osudu drugoga i mogućnost obračuna sa sobom. Kršćanska tradicija poznaje opomenu, ispit savjesti i pokoru kao oblike iznošenja krivnje pred istinu. Premda nije teološki tekst, Araličin se roman snažno približava toj logici: povijest se pripovijeda kako bi se otvorilo pitanje tko je i kako odgovoran, a ne samo ustanovilo tko je bio pobjednik.

Prijekor je zato gorki oblik pamćenja. On nije osveta, jer osveta želi uzvratiti bol. Prijekor želi da se bol ne zaboravi i da se njezin

uzrok ne sakrije. U sakralnom prostoru prijekor dobiva dodatnu težinu jer se ne izgovara samo pred ljudima, nego i pred mjerom koja nadilazi ljudske interese. Time se roman približava kršćanskoj logici istine: istina može biti bolna, ali bez nje nema ni pokore ni mogućnosti novoga početka.

Ovdje se može razumjeti i zašto Aralica ne nudi jednostavnu utjehu. Njegov sakralni prostor nije prostor brzoga razrješenja. On ne funkcionira kao mehanizam koji uklanja krivnju, nego kao mjesto na kojem se krivnja ne može potisnuti. To je osobito vidljivo u odnosu dara i pamćenja. Zavjetni dar može biti znak pobožnosti, ali ako je povezan s nepravdom, onda i dalje nosi njezin trag. Ljepota dara ne uklanja gorčinu prijekora. Upravo ta napetost čini roman ozbiljnim.

U tom smislu roman može biti poticajan i za suvremeno promišljanje odnosa Crkve, kulture i povijesti. Crkveni prostor nije samo baštinski prostor koji treba čuvati zbog umjetničke ili povijesne vrijednosti. On je i prostor moralnoga sjećanja. Kada se crkva, relikvija ili zavjet svedu samo na kulturni artefakt, gubi se njihova opominjuća snaga. Araličin roman podsjeća da sakralna baština ne pripada samo prošlosti. Ona traži od sadašnjosti da se prema prošlosti odnosi istinito.

5. Religijska slojevitost srednjovjekovnoga svijeta i doprinos sakralnoga čitanja

Posebnu pozornost zaslužuje činjenica da roman prikazuje srednjovjekovni svijet kao religijski i kulturno slojevit. Araličina Bosna i Zadar nisu zatvoreni prostori jedinstvena poretka, nego mjesta dodira različitih duhovnih i političkih pripadnosti. Osobito je istaknuta napetost dvostruke vjerske prakse na bosanskom prostoru, izražena u prizoru u kojem se spominje da netko na jednome mjestu ima ispovjednika, a na drugome „pada na koljena pred bogumilskog dida“.[17] Taj kratki znak pokazuje da se roman ne kreće u pojednostavljenoj slici religijskoga identiteta.

Za temu sakralnoga prostora to je vrlo važno. Sakralno u romanu nije samo zadarsko, urbano i latinsko; ono je i granično, posredničko, ponekad napeto. Peregrin kao franjevački lik upravo zato ima snažnu funkciju. On stoji između dvora, obitelji, vjerskoga autoriteta i političkih odluka. Njegova prisutnost pokazuje da se u

[17] Usp. Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, 7.

srednjovjekovnom svijetu savjet, ispovijed, diplomacija i pobožnost nerijetko susreću u istoj osobi.

Araličin prikaz franjevačkoga obzora nije puka povijesna kulisa. Franjevačka tradicija u hrvatskoj književnoj i kulturnoj memoriji često je povezana s posredovanjem između naroda, vlasti i vjere. Viktor Žmegač Araličinu prozu povezuje s kroničarskim stilom i katoličkom duhovnom tradicijom, pri čemu se ta tradicija spaja s modernim pripovjednim postupcima.[18] U *Knjizi gorkog prijekora* to se osobito vidi u načinu na koji crkveni likovi ne stoje izvan povijesti, nego sudjeluju u njezinu moralnom prevođenju.

Međutim, roman ne idealizira ni crkvene posrednike. Peregrinov savjet može biti mudar, ali i upleten u mrežu političkih posljedica. Njegova uloga podsjeća da religijski jezik može biti izvor savjesti, ali i sredstvo legitimacije. Upravo zato sakralni prostor u romanu ne treba čitati sentimentalno. On nije prostor bez napetosti. On je prostor u kojem napetosti postaju vidljive i u kojem se pitanje odgovornosti ne može izbjeći.

Takva slojevitost čini roman prikladnim za teološko-kulturološko čitanje. U njemu se prikazuje složeno prožimanje pobožnosti i politike. Sakralno nije čisto od povijesti, ali povijest nije potpuna bez sakralnoga. Upravo na toj granici nastaje temeljna vrijednost romana: on pokazuje da kršćanski znakovi u književnom tekstu postavljaju pitanja o istini čovjekova djelovanja.

Dosadašnja književnokritička čitanja Araličina romana uglavnom su se kretala oko njegova mjesta u opusu, odnosa prema novopovijesnom romanu i suvremene rezonancije povijesne građe. Takva su čitanja nužna, ali sakralna perspektiva otvara dodatni sloj. Ona pokazuje da roman ne postavlja samo pitanje kako književnost preoblikuje povijest, nego i pitanje kako se povijest čuva pred zaboravom kada je upisana u sveti prostor.

Pojam historiografske fikcije pritom ostaje koristan jer upozorava da književni tekst ne prenosi prošlost neposredno, nego je oblikuje.[19] Ipak, *Knjiga gorkog prijekora* ne iscrpljuje se u postmodernom propitivanju povijesnoga diskursa. Njezina je središnja napetost snažno etička. Povijesna građa nije tu samo zato da bi se pokazalo kako je svaka prošlost tekstualno posredovana, nego zato da bi se pitalo što prošlost zahtijeva od savjesti.

---

[18] Usp. Viktor Žmegač, *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991., 71.

[19] Usp. Linda Hutcheon, *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcije*, Svetovi, Novi Sad, 1996., 50.

Stoga se u ovom radu predlaže da se sakralni sloj romana čita kao oblik teologije pamćenja u književnom tekstu. Pod time se misli na književno oblikovanje teološki relevantnih pitanja: odnosa svetosti i povijesti, javnoga grijeha i pokore, spomena i identiteta, lokalne pobožnosti i univerzalne kršćanske memorije. Takvo čitanje čuva književnu autonomiju romana i pokazuje da književnost može biti mjesto susreta estetske, povijesne i duhovne interpretacije.

Doprinos takva pristupa jest u pomicanju naglaska. Zadar se ne promatra samo kao prostorni protagonist, Elizabeta ne samo kao književno oblikovana povijesna osoba, a sv. Šimun ne samo kao kulturnopovijesni motiv. Svi se ti elementi povezuju u pitanje: kako zajednica pamti pred svetim? Odgovor koji roman nudi nije jednoznačan, ali je snažan. Zajednica pamti kroz znakove koje ne može potpuno kontrolirati. Zato je sakralno u romanu istodobno izvor identiteta i izvor prijekora.

Zaključak

Sakralni prostor u Araličinoj *Knjizi gorkog prijekora* jedno je od temeljnih mjesta oblikovanja smisla u romanu, a ne usputni ambijentalni sloj ili puko sredstvo povijesne uvjerljivosti. Zadarske crkve, kult sv. Šimuna, relikvijsko pamćenje i motiv zavjetnoga dara oblikuju prostor u kojem se povijest ne može promatrati samo kao slijed političkih sukoba, već kao moralna drama zajednice i pojedinca.

Rad je pokazao da sakralni prostor u romanu ima najmanje četiri povezane funkcije. Prvo, on čuva pamćenje grada i povezuje lokalni identitet Zadra s kršćanskim horizontom svetosti. Drugo, relativizira zemaljsku vlast jer političke odluke izlaže mjeri savjesti i odgovornosti. Treće, zavjetni dar prikazuje kao nejednoznačan čin u kojem se dodiruju pobožnost, politika, pokora i potreba da se trag ostavi pred zajednicom. Četvrto, lik Elizabete Kotromanić premješta se iz prostora dinastičke funkcije u prostor moralnoga pamćenja, gdje se njezina veza sa Zadrom i sv. Šimunom čita kao trajna napetost dara i prijekora.

Zato je sakralna dimenzija romana osobito važna u književnoznanstvenom i teološko-kulturološkom čitanju. Ona pokazuje da književni tekst može biti ozbiljan sugovornik teologiji i crkvenoj kulturnoj memoriji jer na estetski način otvara pitanja koja su i teološka i antropološka: kako se pamti krivnja, što zajednica duguje svojim svetim mjestima, može li se povijest bez savjesti pretvoriti u istinu i može li se identitet graditi bez spremnosti na moralno suočenje s prošlošću.

Zaključno, Araličin roman posredstvom sakralnoga prostora oblikuje povijest kao obvezu. U romanu sveti prostor nije sklonište od povijesti, već njezino strože zrcalo. Relikvija, crkva, zavjet i svetac ne ukidaju političku dramu, nego je čine vidljivijom i moralno ozbiljnijom. U tom smislu *Knjiga gorkog prijekora* pokazuje da se zajednica prepoznaje po onome što je osvojila, izgubila ili obranila, ali i po onome što je spremna zapamtiti, priznati i pred svetim preispitati.

Literatura

Aralica, Ivan, *Knjiga gorkog prijekora*, Znanje, Zagreb, 1994.

Assmann, Jan, *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

Begonja, Sandra, Srednjovjekovno djelo *Obsidio Iadrensis / Opsada Zadra* kao povijesni izvor za prikaz vojnopomorske moći Venecije u 14. stoljeću, *Povijesni prilozi* 47 (2014.), 81-141.

Biblija. Stari i Novi zavjet, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003.

Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

Drugi vatikanski sabor, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi*, u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

Hutcheon, Linda, *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcije*, Svetovi, Novi Sad, 1996.

Jakšić, Nikola, Od hagiografskog obrasca do političkog elaborata - škrinja Sv. Šimuna, zadarska arca d'oro, *Ars Adriatica* 4 (2014.), 95-124.

Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb, 2004.

Jukić, Tatjana, Priče iz davnine: hrvatska historiografska metafikcija?, u: Vladimir Biti i Nenad Ivić (ur.), *Prošla sadašnjost: znakovi povijesti u Hrvatskoj*, Naklada MD, Zagreb, 2003., 128-157.

Klaić, Nada - Petricioli, Ivo, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar, 1976.

Kovačević, Marijana, O prvoj monografskoj obradi škrinje Svetog Šimuna u Zadru, *Ars Adriatica* 1 (2011.), 187-204.

Kurelac, Miroslav - Karbić, Damir, Ljetopis *Obsidionis Iadrensis libri duo*, njegovo historiografsko i povijesno značenje, u: Branimir Glavičić i Vladimir Vratović (prir.), *Opsada Zadra = Obsidio Iadrensis*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 2007., 3-20.

Matičević, Ivica, Gavranovi koji prate vojsku, u: Ivan Aralica, *Knjiga gorkog prijekora*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., 423-432.

Milanja, Cvjetko, *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.

Nemec, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana III: od 1945. do 2000.*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

Nemec, Krešimir, Ivan Aralica i model nove historiografske fikcije, *Zadarska smotra* 69 (2020.) 1-3, 11-16.

Pavešković, Antun, Roman prijekora ili prijekor romana, *Forum* 33 (1994.) 9-10, 751-755.

Žmegač, Viktor, *Povijesna poetika romana*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.

SACRED SPACE AS MEMORY AND MORAL CORRECTIVE OF HISTORY

Summary

The paper examines sacred space in Ivan Aralica's novel Knjiga gorkog prijekora (The Book of Bitter Reproach) with the aim of determining its role in shaping reliquary memory, communal identity, and the ethical evaluation of history. It applies an interpretative and analytical reading grounded in cultural memory theory, literary-theoretical conceptions of space, and literary-historical interpretations of the new historical novel. The analysis shows that Zadar's churches, the cult of St Simeon, and the motif of the votive gift are not merely historical scenery but places where political history is judged by conscience, guilt, penance, and hope. The sacred dimension connects Zadar's local identity with a Christian understanding of memory and relativizes the self-sufficiency of earthly power. The paper concludes that, through sacred space, Aralica's novel transforms history into an obligation.

*Keywords: I*van Aralica; sacred space; St Simeon; memory; conscience